

HORVÁTH LAJOS

Kosztolányi mint Shakespeare-fordító I.

A századfordulós Erzsébet-kultusz mint az első magyar *Téli rege-újrafordítás* hatástörténeti háttere – Ifjabb Brenner József gyermekkori naplóbejegyzései és egyéb korabeli sajtóközlések alapján

„műveinek tárgyalása szigorú értelemben vett történeti kérdések megválaszolását is igényelné” (SZEGEDY-MASZÁK 2010: 11)

Kosztolányi szinte életem át tartó hallgatásával szemben (ami újabb párhuzamokra irányíthatja a figyelmet Shakespeare kora újkori Erzsébet-kultuszának bálványromboló jellegére vonatkozóan, illetőleg a századforduló utáni magyar Erzsébet-kultusz egyértelműsíthető bálványépítési szándéktörekvéseit illetően), ifjabb Brenner József többször is említést tett gyermekori naplójában az Erzsébet-kultusz alkalmankénti érvényesüléséről, ami elsősorban a szabadkai közösségen belül tűnhetett még számára is meghatározónak.

1897 November 19 Péntek. Az idő gyönyörű a nap süt. D. e. csak II órát tartottak az iskolába u. n. Latin és Magyar órát. 10 től – 11. pedig a templomba voltunk mert ma: Erzsébet, királynékné névnapja, d. u. igazgatói szünet. (Ifj. BRENNER 1897 – DÉR 2005: 30)

Kosztolányi unokatestvére, írói álnevén Csáth Géza azután fogott a naplórészhez, hogy apja másodjára is megnősült (éppen csak a gyászév elteltével, miután ifjabb Brenner József édesanyja, Decsy Etelka meghalt) (DÉR 2005: 140). A királynéről szóló következő naplóbejegyzésekben

ugyanakkor már Erzsébet halálhíréből ír, majd az intézményes gyászból és a templomi áldozásból, végül pedig a városi és az egyházi előkészületeket követő szabadkai gyászmiséről (Ifj. BRENNER 1898 – DÉR 2005: 70–73).

1898 Szept 11 Vasárnap. Ma az idő... Reggel bementem Villamoson templomba. X-XI órakor kijöttem. Ma hallottam hogy Erzsébet magyar királynét a magyarok szeretett királyasszonyát meggyilkolták. Egy Lucheni nevezetű francia anarhista tör érte. A részvét nagy. Ugyanis a királynő Genfben akart hajóra szállani szembe jött egy ember ez letépette vagy mint egy nehány hír mondja meglökte, de valóban megszúrta. A királynőnek volt annyi ereje még hogy a hajóra az udvarhölgyével vánszoroghatott ott elájult és többé nem jött magához. A kapitány elindította a hajót de mindön látta hogy veszély van ismét visszament és kikötött. A merénylőt elfogták ez midőn a tömlöcbe kisérték nevetett dalolt és mondta hogy alighanem jól találtam sebe halálos lesz. A királynőt egy szállodába szállították hol többé nem jött magához. 1 és ½ óra múlva kilehelte lelkét. Budapesten az esetet tegnap este tudták meg először nem hitték még csak a külön kiadásban megjelent lapok bizonyágot tettek róla. Egy óra alatt az egész főváros gyászba borult mikor a királynak megmondták Ezt mondta sirva „Semmitől sem kimélt meg engem a sors ezen a világon.”.

1898 szept 13. Kedd. A gymnasium ifjúsága bal karjára fekete gáoszt kötött. Ma délután volt a gyónás holnap reggel lesz az áldozás ma d.u. volt eső.

(...)

1898 Szeptember 24. Szombat. Ma van Erzsébet királyné lelki üdvéért a gyász-istentisztelet. Melyben a városi hatóságok és iskolák is részt vesznek. Így a gymnasium is melynek tanulói ma ¾ 10 órára voltak becitálva. A gyászmise után elmentünk a Pest szálloda nagy termébe az ott tartandó gyász ünnepélyre. Úgy XII órakor

kerültem haza tanultam. D.u. ma ha szép idő lett volna (mert azt elfelejtettem említeni hogy olyan az idő hogy borzasztó reggel óta szakad az eső) elmentünk volna Dezsővel és Sándorral tornázni a gymnasiumba de ezen tervünket az idő megghiúsította. Az új gymnasium már szépen épül már a tető gerendázata is készen van.

1898 Október 4én. Kedd. Ma van Ferenc József királyunknak nevénapja a mely napon ma $\frac{3}{4}$ 10 kor diszmisére berendeltek bennünket. D. u. voltunk a gymnasiumban én Dezső és Sándor tornázni.

1898 Oct 6. Csütört. Ma 49 esztendeje van annak hogy Arad sáncaiban a 13 vértanút kivégezték. Gyászban van a város mert még részben a zászlók kinmaradtak a királyné halála napjától némelyek pedig külön kitették. Ma $\frac{3}{4}$ 11 orakor elindultunk a szent Ferencesek (a barátok) templomába, ott a dalárda (szabadkai dal-egyesület) tartott gyászistentiszteletet szépen énekeltek. Azután hazamentünk a templomból. A templomban a nagy melegségben egy gyerek rosszul lett. D. u. Tanultam.

A királyné halálával kezdődő gyászidőszak az ekkor tizenegy és fél éves ifjabb Brenner József számára egészen halottak napjáig tartott. A naplóbejegyzések előbb az október 21-i hír alapján követik a Bécsben kiütött pestisjárványt, illetve annak név szerint is megemlített áldozatait, végül pedig a naplót vezető gyermek elhunyt édesanyja, a néhai szabadkai tanítónő sírjának rendbetételével zárul.

1898 Febr 6 Vasárnap. Ma 3 esztendeje hogy Anyikánk meghalt. Kinn voltam apuskával a temetőben most olvasom a Görög Füzet Jókai Mór regényeinek egyiket. (lfj. BRENNER 1898 – DÉR 2005: 36. Vö. lfj. BRENNER 1906 – BESZÉDES 2007: 33)

A néhai magyar királyné emlékééről ugyanakkor rendszeresen említést tesz a naplóbejegyző gyermek még a későbbiek során is: mindaddig, mígnem Szabadkán szintén szobrot avatnak Erzsébet tiszteletére.

[1899. szeptember] 11. Hétfő. öt órakor már fölkeltem csak egy gyerek jött el no majd d.u. az iskolában 3/4 X kor több gyerekekkel beszéltem (iskola nem volt hanem gyászmise Erzsébet királyné emlékére) / d.u. V órakor el is jöttek és meg volt a 8 klmres gyaloglás / I. Kovács Vincze 56 percz / II. Omerovics Tamás 58.10 / III. Mamuzsics Tamás 58.01 } szaladtak és ezért / IV. Göncöl Péter 58.03 } / I (egy pénz olasz 10 centesimo ki fényesítve és szalag reá varva és egy melltü) tiszteletdíj és arany érem / II. kis arany (görög pénz / III. nagy ezüst / IV kis ezüst / este tanultam (lfj. BRENNER 1899 – DÉR 2005: 121)

Az új évszázad első tanévének végeztével nyári gyűjtést szerveztek Erzsébet királyné szobrára a palicsi népünnepélyen, amelynek háttérében a századfordulós Erzsébet-kultusz szempontjából több mint meghatározó, első magyar nyelvű életrajzi könyvének egyik vázlatrajza áll Zala György nemzeti szobrászművész tervezeteként [1.], a feltétlenül megvalósítandó Erzsébet-szoborpályázatra vonatkozóan. Mindemellett viszont a palicsi nyári gyűjtés volt ifjabb Brenner József első szabadkai és iskolán kívüli bejegyzése valamilyen képzőművészethez is kapcsolódó eseményről (ÁGOSTON–HÓZSA–NIKINOV K. 2009: 13).

1900 junius 3a. Vasárnap. Ma d.u. Palicson népünnepély volt. Rendezte a M. A. V. Erzsébet királyné szobra javára D.u. III kor én, Dezső, Dide, Árpi villanyoson akartunk kimenni de mivel ez MEG-TELT Elmentünk a vasútra hol 20 krért Palicsra vissza és a szépünnepélyre belépti jegyet kaptunk én és Dezső summa summarum 40 kr. (...) Fürdés után egy léggömb feleresztését néztük meg. [Rajz a léggömb feleresztéséről.] Igen szépen repült nem nagyon sokáig s nem is magasan. Azután elmentünk vacsorázni a nagy vendéglőbe hol a cseh katona zenekar és a cigányok játszottak még a kis kocsmában a tamburások cincogtak. Mi (5) Decsyék (jenőbácsi, Lujza néni, Margit, Boci Duda) Eötvösék (2) és Krószai voltunk. Azután sok ellenvetés után Anta, Eötvös, Margit, Boci, kinn maradtak a többiek bementünk villamoson XI. orakor ágyba

vonultunk. Előbb azonban jót ettünk a Pünkösdi mákos és diós rétesből. (Ifj. BRENNER 1900 – DÉR 2006: 35. Vö. BERTA 1898: 294)

Szabadkán ekkor viszont még alig voltak köztéri szobrok. A szabadkai Vasútállomás melletti Erzsébet-park a korabeli Erzsébet-fatelepitések kialakítására kerülő emlékhelyek létesítésére irányuló nemzeti emlékezetpolitika részeként valósulhatott meg, hasonlóan a szabadkai honvédlaktanya udvarát részben Erzsébet-ligetté alakító későbbi kivitelezéshez (VÉR 2006: 157. Vö. VÉR 2013: 468–469). Noha Brennerék járták a *Vasárnapi Ujságot* 1898-tól (ÁGOSTON–HÓZSA–NIKINOV K. 2009: 11), a nyári számok újabb szabadkai Erzsébet-szoborról szóló hírei mégsem jelennek meg a kamasz fiú vezette naplóban.

1900 szeptember 9 és 10. Vasárnap. Szünet volt Hétfőn Erzsébet királynő 2 éves evfordulójára halálának. A vasúti Erzsébet parkban mellszobrot allítottak (talapzatával magassága 2 ½ méter). (Ifj. BRENNER 1900 – DÉR 2006: 45. Vö. BH 1900: 1–2; ill. VU 1900: 643–644)

Kosztolányi Dezső unokaöccsének utolsó bejegyzése Erzsébet királyné említésével a szoboravatásokat követő főgimnáziumi iskolaszünet megörökítésével zárul: aznap délután vitték nyomdába saját lapjuk második számát (Vö. a diáklap háttértörténetét. SZAJBÉLY 2019: 46–48).

1901 szeptember 10 én Kedden. Ma szünet volt a királyné meggyilkolásának emlékére. D.u. érkezett haza Sztantics Berlinből hol megnyerte a 75 klmtres világbajnokságot. A Sztantics a 75 klmetert körülbelül 8 óra és ¾ óra alatt tette meg a mivel világrekordot javított több mint ¼ órával hagyta el ellenfeleit kik között az angol, francia, német nemzetek legjobb erői voltak képviselve. Sztantics babérkoszorút, bajnoki szallagot és aranyérmét kapott. Sztanticsnak 10 bajnoksága van. Eddig 56 szor versenyzett és mindig győzött. ----- Az iskolai élet érdekes és unalmas. Ma délután vittük litografáltatni lapunkat melynek címe: ELŐRE ez

már a második szám lesz. Az első számból 30 példányt nyomtunk ebből azonban már 50 et. Csinálunk. (Ifj. BRENNER 1901 – DÉR 2006: 135)

A bronzba öntött szabadkai Erzsébet-mellszobrok egy éven belüli ünnepélyes felavatása azonban jelentős eseménynek bizonyult több szempontból is: „a szobrokban és műemlékekben szegény város a kaponyai csata turulos emlékműve után egy közismert szerző, Stróbl Alajos bronzba öntött szobrával gazdagodott” (ÁGOSTON–HÓZSA–NIKINOV K. 2009: 12) [2.], továbbá újabb mellszoborral, „melyet Telcs Ede jónevű fiatal művészünk készített, ki mint a 6-ik honvédgyalozezred tartalékos hadnagya, ezrede iránti hálából díjitalanul végezte munkáját” (VU 1901/Sz: 496) [3.].

Ifjabb Brenner József gyerekkori naplóbejegyzéseit és Telcs Ede visszaemlékezéseit követően nagyjából körvonalazódhat az Erzsébet-kultusz szabadkai térnyerése is a századforduló előtt és után. A néhai magyar királyné emlékezete azonban minduntalan végigkíséri az ifjú Kosztolányit, hiszen lépten-nyomon az addigra már sokak által bálványozott uralkodó egykori feleségének a személyi kultuszába botlik, Budapesten éppúgy, ahogy még Bécsben is.

Kosztolányi magyar fővárosba való visszaköltözése után előbb a Ferenc körúton, majd az Üllői úton lakott, unokatestvére bérelt lakásaiban. Az Üllői út 70. számú bérház harmadik emeleti bérlakásában ifjabb Brenner Józsefnél 1906 decemberétől 1907 nyaráig tartózkodott (lényegében a Ferenc Józsefről elnevezett kerületben (BUDA 2013: 874)), éppen átellenben a túloldalon épülő, és a királyné emlékének szentelt Örökimádás templomával (Vö. VÉR 2006: 112–126) [5a–5b.], ami lényegében csupán ártatlan mellékszálát képezhetette az ifjú Kosztolányi egyik álneven írt kritikus hangvételű újságcikkének a kultuszromboló Shakespeare-fordításokkal kapcsolatban.

Az íróasztalomon egy ösztövérfüzet hever, Johnsonnak Shakespeareről írt tanulmánya, amelyet frissen, a nyomda-festéktől még szagosán röpitett hozzám a londoni posta. Arról van benne szó,

hogy Shakespeare nem tudót tragédiát írni. (...) Ha Shakespeareben valaki felfedezi a tragédiairót, kilökik még a jobb önképzőkörökből is. (...) Egy szkeptikus hang azonban azt kérdezi bennem, miért nincs legnagyobbjainknak : Vörösmartynak, Aranynak és Petőfinek méltó esztétikai ellenlábasa, miért nem szabad róluk beszélünk egyszerűen mint emberekről és Írókról, anélkül, hogy rögtön hazaárulókká bitangulnánk? (...) És látom Arany, Vörösmarty ellenségeit is. Az irodalmi fejlődés ilyenképpen az ő munkásságuk és a kritikai ellenhatás összetevőiből alakult eredő vonalán indulna meg új és merészebb síkok felé: Ámde mi még csak meg sem merjük írni lángeszeink bátor, természettudományos életrajzát. A hatvanas években egy kritikus vállalkozott erre, de nemcsak a bicskája tört belé, hanem a dereka is. Egyetememben pedig katonai szigorral, szinte politikai hatalommal iktatják törvénybe minden Írónk örök dicsőségét. * A szkeptikus hang újra felébred bennem. Vajjon kultúránkat jelenti ez? Vagy éppen a kulturátlanságunkat?... (LEHOTAI 1908: 519–520)

Habár burkoltan megfogalmazta a felháborodását az írók ellenségeinek minősített és a Vörösmarty–Petőfi–Arany örökségéhez méltatlan esztétikai ellenlábásokkal szemben, ekkor még nem állt ki nyíltan Szász Károly Shakespeare-fordítói munkásságát illetően, mint tette azt később a *Nyugat* hasábjain (KOSZTOLÁNYI 1933: 308–319). Szász halálát követően azonban újfent különleges hírértéke lett a *Téli rege* újabb feldolgozásának:

ugyancsak a szezon második része hozza *Goldmark* Károly *Téli rege* című új operáját, mely mint a *Berlichingen Götz*, Budapesten kerül először előadásra. (MSZ 1906c: 2)

Goldmark új operáját, a *Wintermaerchen*-t („Téli rege”) tudvalevően Budapestnek szánta. Budapesten kellett volna a világhírű magyar zeneszerző premierjének lenni. *Goldmark* azonban most elhatározta, hogy a *Wintermaerchen* premierje a *berlini* Operaházban lesz. (MSZ 1907b: 3)

Szász Károly 1860-tól volt a Kisfaludy Társaság tagja, többek között mint Dante és Shakespeare (Vö. SZÁSZ 1905: 185 – JÓZAN 2008: 167–187; ill. ARANY 1860 – JÓZAN 2008: 188–192), továbbá Molière és Byron műfordítója 1905 őszén hunyt el („A Társaság, melynek 1860 óta rendes tagja, 1883-tól 1900-ig másodelnöke s minden időben egyik legnagyobb díszje volt, hálás kegyelettel őrzi emlékét” (KT 1906: 179)). Shakespeare-fordításait többször is játszották: a *Téli rege* a Nemzeti Színházban 1903-tól 1907-ig volt újfent műsoron, új betanulásban (MSZ 1903a: 1–2. Vö. MSZ 1903b: 1–2; ill. MSZ 1903c: 1, 7; ill. MSZ 1903d: 1; ill. MSZ 1906a: 1; ill. MSZ 1906b: 3; ill. MSZ 1907a: 3; ill. MSZ 1907c: 1, 7; ill. MSZL 1931: 345–346). Mindemellett halálának évében jelent meg egyik utolsó írásaként a királynéről szóló megemlékezése is (SZÁSZ 1905: 163. Vö. [Ifj. Dr.] SZÁSZ 1916: 185–190; ill. BERZEVICZKY–HORVÁTH 1929: 6, 10, 19). Szász Károly Shakespeare-fordításai (a Kisfaludy-Társaság *Shakespeare minden munkái* megjelenése sorrendjében): *Othello* (1864), *Téli rege* (1864), *Macbeth* (1864), *Antonius és Cleopatra* (1866), *Romeo és Júlia* (1871), *A vihar* (1871), *II. Richárd király* (1867), *VIII. Henrik király* (1867), *Vegetes költemények* (1903) (CZEKE 1920: 21–22).

Noha az 1906. évben az Országház épületébe került Széchy Antal és Mayer Ede *Hódolat I. Ferenc József és Erzsébet királyné előtt* című szoborcsoportja [4a.], az uralkodópárt ábrázoló műnek alig volt visszhangja a korabeli sajtóban, ami viszont elkészült végül az 1908. évre. Mivel a Műegyetem 1910. május 25. napi ünnepélyes zárókő-letételén Ferenc József is részt vett [4c.], látogatása emlékére pedig gróf Khuen-Héderváry Károly miniszterelnök a királyi párt ábrázoló carrarai márványból készült szobrot a Műegyetemnek ajándékozta [4b.].

Az országháza hatalmas kupolatermébe legközelebb szoborcsoportozatot helyeznek el, a király és a királyné emlékszobrát, melyet jelképes alakok környeznek. (...) Az emlékművet most faragják carrarai márványba Firenzében. (VU 1905: 304. Vö. VU 1910: 487; ill. OSZK 2020; ill. FARKAS 2000: 679; ill. MKE–TONTÉ 2020)

Az uralkodó ekkor hasonlóképpen megtekinthette egykori „szíve-választottja” szobrát [4d.], ahogy megtette azt már másfél évvel korábban, ifjabb Brenner József egykori albérlétével szemben, ahol együtt laktak korábban Kosztolányival (Kosztolányi Dezső lakcímei, 1906. december – 1907 nyara: Budapest, IX. kerület, Üllői út 70. III. em. 41. Ifjabb Brenner József bérelt lakása.) (BUDA 2013: 874).

Az 1907. évben ugyanakkor összekapcsolódott a folyamatosan épülő Erzsébet-kultusz Árpád-házi Szent Erzsébet hétszázadik évfordulójával (VÉR 2006: 125). Az Üllői út 75–77. helyrajzi számon álló „nagy nemzeti összefogással megépült” Erzsébet-templomot [5a–5b.], ami ifjabb Kosztolányi Árpád (Kosztolányi Dezső orvostanhallgató öccse) és ifjabb Brenner József akkori diákszobájának lakcíme okán tűnhet mérvadónak a későbbi *Téli rege*-újrafordítás hatástörténeti szempontjából, végül a néhai királyné halálának tizedik évfordulóján adták át.

[1906. febr.10.] s a hideg levegőjű nyugalmas III. emeleti diákszobában álomra térek lakótársammal Árpival együtt.

[1906. febr. 23 Péntek.] Én most szemet vetettem egy igen szép és okos szolgálólányra itt velünk (Üllői út 70. III 41) szemben a II. emeleten. (Vö. Ifj BRENNER 1906 – BESZÉDES 2007: 41, 43)

Az ötvennyolc méter magas templomtorony viszont aligha kerülhette el az ifjú pályakezdő újságírók figyelmét. Mindemellett külön érdekességként szolgálhat a templom felszentelése, melyen Ferenc József is részt vett. A magyar király áhitattal adózott a néhai királynéra emlékezvén, 1908. szeptember 11. napján, amikor a birodalmi császár személyesen is leróta kegyeletét Hermann Klotz bécsi szobrászművész életnagyságú Erzsébet-szobra előtt (VÉR 2006: 119) [5e.]. A néhai királyné emlékének szentelt egyházi épülettörténet külön érdekessége, hogy „Az Örökimádás templomának adományozott Erzsébet-szobor egyik mázatlan porcelánból kivitelezett kisplasztikája (amilyen Ferenc József dolgozószobájában is állt Schönbrunnban) a Gödöllői Királyi Kastély Múzeum gyűjteményes tárlatában mindmáig megtekinthető” (GKKM 2020) [5f.].

Hasonló kegytárgy emelkedik ki a filmtekercek közül, mint látványos bizonyíték, Karády Katalin elé, az *Erzsébet királyné* című játékfilm egyik fényképén [5g.]. Ugyanakkor az 1940. szeptember 5-ei budapesti bemutatón leleplezett magyar „világfilm” jelentősége úgyszintén egyértelműnek tűnik [7a.]: a film végére bevágott záróképen a gödöllői Erzsébet-szobor látható. Róna József szobrászművész világszinten is első egészalakos Erzsébet királyné-szobra előterében a következő felirat olvasható: „és a magyar nemzet örökké szívébe zárta Erzsébet emlékét” [7b.].

Az életnagyságú Erzsébet-szoborról [5c–5d.], amelyet ifjabb Brenner József, továbbá Kosztolányi Dezső és öccse, Árpád egykori albérletével szemben őriztek átmenetileg az Örökimádás templomában (mint ami „még nincs átadva a nyilvánosságnak, hanem jelenleg a Nemzeti Múzeumban van ideiglenesen elhelyezve”), az alábbiak szerint számolt be a *Vasárnapi Ujság* az épület átadását követően, egy évvel a felszentelés előtt.

Ferenczy Ida, *Sztáray* Irma grófnő, *Festetics* Mária grófnő és *Nopcsa* Ferencz báró készítették e szobrot az Örökimádás temploma számára. Felfogásában hasonló a salzburgi szoborhoz, a menyinyiben szintén állva, illetve néhány lépcsőről lemenve ábrázolja a királynét. E szobrot *Klotz* tanár készítette. Méreteiben a többinél is kisebb, mert célja is különbözik tőlük. De egész felfogása rendkívül rokonszenves és kivitele sikerült. *Klotz* tanár készítette a királyné meráni szobrát is. (VU 1907b: 944)

Ugyanakkor a pályakezdő költő és újságíró Kosztolányi 1907 őszétől már a Baross utca 4. II. 12. szám alatt lakott (BUDA 2013: 629; ill. ARANY 2017: 88). A *Vasárnapi Ujság* 1907 novemberi számában közölt fénykép a „Nemzeti Múzeumban ideiglenesen” elhelyezett Erzsébet-szoborról viszont eleve kiemelt jelentőségű hírnek számított, lévén „[a] szeptember 10-ei, illetve a november 19-ei gyászistentiszteletek révén a templomoknak végig kiemelt jelentőségük volt a királyné kultuszának fenntartásában, így kultusztörténeti jelentőségük teljesen összefonódik e szertartásokkal, melyeknek színteréül szolgáltak” (VÉR 2006: 126).

Erzsébet királyné nyilvános emlékműszobrát végül 1932. őszén leplezték le ünnepélyes keretek között [6.]: egy évvel később pedig a Nemzeti Színház bemutatta a *Téli regét* Kosztolányi fordításában. Hasonló párhuzam figyelhető meg a Nemzeti Színház korábbi színdarabválasztási gyakorlatában: a századforduló után leleplezett Erzsébet-mellszobrok ünnepélyes avatásait és az első Erzsébet-emlékműpályázatot követően, 1903. őszén került ismét magyar nemzeti színre Shakespeare *Téli regéje*, hosszú idő után (szintúgy Szász Károly fordításában, ahogy először is: lényegében nem állt rendelkezésre másik teljes magyar fordítása az alkalomhoz illő angolszász színjáték korizlésnek megfelelően átdolgozandó szöveggönyvének). Mindemellett a Nemzeti Színház 1907-ben került át a Belügyminisztérium hatásköréből a Kultuszminisztériuméba, 1908 nyarán pedig átköltözött ideiglenes helyére, a Népszínház épületébe (MAGYAR 1937: 70–71). Az előadásválasztást indokoltta tette a Nemzeti Színház részéről a vendégjátékként országszerte is bemutatott Shakespeare-mű végkifejletserű kulcsjelenete, amelyben nyílt színen leplezik le a gyászoló király előtt a néhai királyné élethű szobrát.

A két világháború között négy kormánybiztos-igazgatója volt a Nemzeti Színháznak, Hevesi Sándor (1922–1932), Márkus László (1932–1933), Voinovich Géza (1933–1935), illetve Németh Antal személyében (1935–1944) (MAGYAR 1937: 74–78). Kosztolányi nyilatkozataiból kiderül, hogy Hevesi Sándor megbízásából fordította le a *Téli regét* 1925 tavaszán, papíron három hónapnyi munkával, 1925. június 26. napi keltezéssel pedig Hajdúczky István elkészült a leadott Shakespeare-fordítás első súgópéldányával. Noha a bemutató végül elmaradt, 1928-ban Kosztolányi már a *Romeo és Julia*, 1930-ban pedig a *Lear király* fordításáról beszélt a sajtónak, ezáltal pedig kikövetkeztethető, miszerint mindhárom teljes Shakespeare-fordítására Hevesi Sándor jóvoltából kapott megbízást Kosztolányi (ahogy nagy valószínűséggel a *Téli rege* és a *Romeo és Julia*-újrafordításokból megjelent, 1930-as Genius-kiadásokra is). A *Téli rege* bemutatóját már Voinovich Géza jelentette be 1933 nyarán, 1933. augusztus 25. napjára pedig Ódry Árpád rendezőpéldánya is elkészült. Így lett végül a *Téli rege* a Nemzeti Színház évadkezdő műsorának első bérletes előadása a szezonban, 1933. szeptember 15. napján, Erzsébet

királyné halálának 35 éves évfordulója alkalmából, illetőleg az egy évvel korábbi ünnepélyes szoboravatást követően.

Kosztolányi *Téli rege*-fordításából 1925 tavaszán további részleteket közölt a *Bácsmegyei Napló* és a *Pesti Hírlap*, *A Pesti Hírlap Vasárnapja* és a *Nyugat* mellett (Vö. BMN 1925a: 7; ill. PH 1925: 3; ill. BMN 1925b: 7; ill. PHV 1925: 37; ill. NY 1925: 361–372). 1933 őszén úgyszintén a *Nyugat* közölte Kosztolányi vitaindító tanulmányát a Shakespeare-újrarendítések szükségességéről, nemcsak a *Téli rege* esetében (Vö. KOSZTOLÁNYI 1933: 308–319). A *Téli rege* bemutatójáig Kosztolányi mint Shakespeare-fordító több lapban is közölt további részleteket az első magyar *Romeo és Julia*- és a *Lear király*-újrarendítésből szintén, az *Ahogy tetszik* és a *Szeget szeggel* fordításrészletei mellett: Shakespeare-fordításait többé már egyszer sem mutatták be a Nemzeti Színházban. Az újrarendített *Téli rege* bemutatóját ugyanakkor megelőzte Hevesi Sándor Shakespeare-ciklusa is, amihez külön magyar–angol kétnyelvű kiadványfüzet készült, megemlítve benne az első magyar Shakespeare-fordítások nehézségeit és a századforduló környékén előtérbe kerülő vidéki Shakespeare-kultusz áldozatkész elindulását Rakodczay Pál közreműködésének köszönhetően (HEVESI 1931: 10. Vö. DÁVIDHÁZI 1990: 220–226).

Rakodczay Pál színész, színigazgató, színháztörténész mint a vidéki Shakespeare-kultusz úttörője Szabadkán 1893-tól vezette a Népszínházat egyetlen évadig, aminek kivételesen jó sajtóvisszhangja volt („*Julius Caesar, Lear király, A velencei kalmár, Macbeth, III. Richárd* Shakespeare-től” (GEROLD 1990: 28, 223)). *Shakespeare-tanulmányok IV.* címen a *Téli rege* színpadi előadhatóságáról és műélvezetéről írt cikket 1898 nyarán.

Shakespeare valamennyi művétől elütőleg két érdekes jelenséget találunk e művében, még pedig olyat, melyben egyenesen előhírnökeit mutatja a modern színpad legmodernebb alakjainak. Igen, a vaudevilee és a tableau első példáit itt találjuk. A 4. felvonásban ugyanis Autolicusnak a pásztorleányokkal a legmodernebb énekensemleje van. Az utolsó felvonásban pedig Hermione szobor alakjában való megjelenése teljesen tableauxzerű hatást tesz. (...) Hja, nehéz lenne megmondani, miben

nem volt mestere Shakespeare a modern színpadnak. (RAKOD-
CZAY 1898: 4. Vö. DÁVIDHÁZI 1990: 220–221)

Rakodczay Pált végül Halmay Imre váltotta Szabadkán: színiigazgatóként 1894-től 1897-ig pedig több Shakespeare-színjátékot is meghívott a szabad királyvárosi Népszínházba. Legnagyobb kudarca azonban az a *Téli rege* lehetett, amit Szász Károly fordításának nyelvezete miatt szintén elmarasztaltak a sajtóban, ezúttal immár a *Szabadság* hasábjain.

A *Téli rege* viszont kifürkészhetetlen módon került a műsorba. Talán Halmay igazgató túlzott ügybuzgalmával magyarázható a Nemzeti Színházban is olyan ritkán játszott darab választása. Hatalmas bukás lett belőle – de az igazgatóval bukott a szerző is. A *Szabadság* kritikusa szerint ennek oka, hogy a »költői nyelven megírt, de minden cselekményt nélkülöző szomorújátékot a jelenkori közönségnek – itt a mi színpadunkon – végignézni valóságos áldozat, mert a pompás nyelvezet nem nyújt kárpótlást a drámai cselekmény és hatásosan megrajzolt jellemek hiányáért«. Az elutasító kritika közvetve arról is szól, mi tette vonzóvá Szabadkán Shakespeare egyéb műveit. És ugyanakkor arra is magyarázatul szolgál, hogy a vígjátékok közül miért elsősorban *A makrancos hölgy* és olykor a *Szentivánéji álom* kapott csak színpadot. (GEROLD 1990: 232)

A vidéki magyar Shakespeare-kultusz szempontjából fontosnak tűnhet Jámbor Pál arra vonatkozó megjegyzése, miszerint „Shakespeare-t ünnepi és díszelőadásra kell időnként elővenni” (GEROLD 1990: 223). A legkedveltebb Shakespeare-mű a *Rómeó és Júlia* volt, annak ellenére, hogy a Nemzeti Színház vendéjjátékaként ugyanazt a felújítást látták négy évtizeden át Szász Károly fordításában. A *Szabadka és Vidéke* kritikusa ráadásul elmarasztalta az előadás elavult nyelvezetét, sőt megjegyzést is tett Szász Károly fordításának mielőbbi modern fordítással való pótlására [!] (Vö. GEROLD 1990: 226–227). Az említett *Rómeó és Júlia* vendéjjátékot ugyanakkor még a korakamasz Kosztolányi is láthatta 1899-ben Sza-

badkán, két nappal a néhai királyné emlékére rendezett római katolikus gyászmise után.

November 22-én színre került Shakespeare halhatatlan tragédiája „Romeo és Julia”. Az előadás igen sikerült, s a kevés számú közönségnek nagy élvezetben volt része. Csak a kakasülön ne élvezték volna némelyek – rosszul, bosszantó mikor a legszebb, a legmeghatóbb jelenetekbe belemosolyognak – persze hangosan. Ideje volna tovább Szász Károly régi nyelvezetét modernnel pótolni: erőltetettsége néha bánt. (...) Helyi hírek. Erzsébet királyné emlékezete. Az Istenben boldogult Erzsébet királynénk emlékét e hó 20-án a szt. Teréz templomban gyászmisével ültük meg, (...). (SZV 1899: 3)

Noha a hétfői gyászmise és a csütörtöki színdarablátogatás nyoma aligha érzékelhető az áttekintett naplóbejegyzésekben, a fenti újsághír alapján mégis kikövetkeztethető, hogy a kakasülön egészen jól szórakozó és feltűnően hangoskodó tanulók is ültek, akik a shakespeare-i színdarab nyilvánvaló mellékszereplőiként egyértelműen osztoztak a vendégszínház sikerében, a helyi lap színi kritikaírója legnagyobb megrökönyödésére. Ugyanakkor az alábbi sorokból kiderül, hogy sokkal fontosabb eseménysorozat vette kezdetét azokban a napokban. Egyrészt ifjabb Brenner József újakezdte a korábban félbehagyott levelezést egyik budapesti barátjával, másrészt még a felelete is jól sikerült latinból a tanítási hét zárásaként.

1899. November 19. Vasárnap. Ma Dodo irt. Igen megjavult az irása amint leveléből latom. Azt mondja levelében hogy a levelezést amely egy évig megszakadt közöttünk ezentul állandóan folytatjuk. D. u. 2-4 ig setálni voltunk.

1899 November 20. Kedd. Irtam Dodonak. Igen szép levelet. Itt melléklek. [A levél a naplóban nem található]

1899. November 25. Szombat. Ma Temunovitsék (nagy-mama ismerőseinél voltunk ozsonnán kivéve apuska es Dezső. Apuska este banketten volt. Fürödtünk. Feleltem ma reggel Latinból jól. (lfj. BRENNER 1897 – DÉR 2005: 129)

Ifjabb Brenner József naplóbejegyzései különösen értékesek Kosztolányi Dezső Shakespeare-fordításainak átfogó hatástörténeti megértése szempontjából. A századfordulós magyar Erzsébet-kultusz bálványépitési szándékterekvése pedig átirányítja a figyelmet Telcs Ede visszaemlékezéseire is, az Erzsébet-szobrok szabadkai megjelenésével és a korabeli Erzsébet-pályázatokat illetően egyaránt. Mindemellett a századfordulós magyar Erzsébet-kultusz térnyerése rávilágít a Shakespeare-kultusz bácskai térhódítására és az angol mint idegen nyelv korabeli elsajátítási szokásrendjére, elsősorban a korabeli példaképekként értelmezendő Kossuth Lajos és Erzsébet királyné Shakespeare-fordításai nyomán. Hatástörténeti szempontból mindez alapvetően meghatározó a Kosztolányi-életműben, ráadásul nem csupán a Shakespeare-fordításai okán.

A nemzetközi forrásfeltáró kutatómunkát az ELTE BTK MIKI és a Tempus Közalapítvány támogatta 2019 októberétől 2021 januárjáig, az Erasmus+ és a Campus Mundi felsőoktatási mobilitási és nemzetköziesítési program (EFOP-3.4.2-VEKOP-15-2015-00001) projekt keretében (Szabadka, Kolozsvár, Bécs és London levéltáraiban és könyvtáraiban egyaránt). A kutatási részeredmények ismertetését a PPKE BTK és a NKFI támogatta 2021 februárjától (a 134269 azonosítójú „Konzorcium, fő p.: Fordítás, Publicisztika, Levelezés – Kosztolányi Dezső műveinek kritikai kiadása” pályázat jelenleg is folyamatban lévő, további kutatásának megfelelően).

KÉPMELLÉKLETEK (1899–1910 [2020]; 1932–1943):

1. *Az első magyar nyelvű Erzsébet-életrajzkötet illusztrációja a királyné mellszobráról* (Budapest, Franklin-Társulat, 1899). = MÁRKI Sándor (1899): *Erzsébet, Magyarország királynéja* (1867–1898). Budapest, Franklin-Társulat

2. *Stróbl Alajos Erzsébet-bronzmellszobra* (Szabadka, Erzsébet-park, 1900). = *Erzsébet királyné emléke Szabadkán. Vasárnapi Ujság*, 47. évf. 39. sz. 1900. szeptember 30. 643–644.

3. *Telcs Ede Erzsébet-bronzmellszobra* (Szabadka, Erzsébet-liget, 1901). = *Erzsébet királyné szobra Szabadkán. Vasárnapi Ujság*, 48. évf. 31. sz. 1901. augusztus 4. 496–497.

4. *A királyi pár Hódolat-szobra* (1906–1910).

a. *A királyi pár szobra az Országházban* (Budapest, Lipótváros, 1906). = FARKAS Zsuzsa (2000): *Az emlékezés helyei: emlékműkultusz XIV-13. I. Ferenc József keze és az országalma – töredék*. In: JÁVOR Anna (2000): *Történelem – kép. Szemelvények múlt és művészet kapcsola*

latából Magyarországon. A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai 2000/3. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 679–680.

b. A „Hódolat” az új Műgyetem Könyvtárában (Budapest, Lágymányos, 1910). = Ferenc Józsefet és Erzsébet királynét ábrázoló szoborcsoport a mai kölcsönzési tér helyén. A Műgyetemi Könyvtár épületei. OSZK [online], 2020. 09. 16. <https://mek.oszk.hu/08100/08131/html/fejzet-3.html>

c. Ferenc József az új Műgyetem Könyvtárában (Budapest, Lágymányos, 1910). = A király a protektorral távozik a könyvtár épületéből. A király az új Műgyetem zárókövének letételénél – Balogh Rudolf felvételei. Vasárnapi Ujság, 57. évf. 23. sz. 1910. június 5. 487.

d. A „Hódolat” Erzsébet királyné-részlete (Budapest, Épreskert, Szobortemető, 2020). = MKE – TONTÉ Dominik (2020): A „Hódolat” Erzsébet királyné-részlete [Fénykép]. Épreskert, Szobortemető, 2020. szeptember 29. Budapest, Magyar Képzőművészeti Egyetem

5. Az Örökimádás temploma Erzsébet-szobra és Erzsébet-kegytárgyai (1907–1943).

a. Az átadott Örökimádás temploma ifjabb Brenner József és Kosztolányi Dezső egykori al-bérletének szemközi oldalán, az Üllői úti fák felett (Budapest, Ferencváros, 1907). = Az Erzsébet királyné emlékére emelt Örök Imádás temploma az Üllői-úton. Vasárnapi Ujság, 54. évf. 25. sz. 1907. június 23. 505.

b. A felszentelt Örökimádás temploma ifjabb Brenner József és Kosztolányi Dezső egykori al-bérletével szemben, az Üllői úti fák felett (Budapest, Ferencváros, 1908). = Az Örökimádás temploma. Vasárnapi Ujság, 55. évf. 38. sz. 1908. szeptember 20. 761–762.

c. Erzsébet királyné szobra az Örökimádás templomában (Budapest, Ferencváros, 1908). = VÉR Eszter Virág (2006): Templomok. Erzsébet-kultusz I. Erzsébet királyné magyarországi kultusza emlékezhelyei tükrében 1898–1914 között. Budapesti Negyed, 14. évf. 52. sz. 2006/2.

d. Az Örökimádás temploma számára készített Erzsébet-szobor „mely még nincs átadva a nyilvánosságnak”: a Nemzeti Múzeumban „ideiglenesen elhelyezve” (Budapest, 1907). = Budapesti Örökimádás temploma. Erzsébet királyné szobrai. Erzsébet-szobrok. Vasárnapi Ujság, 54. évf. 47. sz. 1907. november 24. 943–944.

e. Ferenc József az Örökimádás temploma felszentelésén (Budapest, Ferencváros, 1908). = Az Örökimádás temploma. Vasárnapi Ujság, 55. évf. 38. sz. 1908. szeptember 20. 761–762.

f. A Gödöllői Királyi Kastély Múzeum Erzsébet-szobra (Gödöllő, Kastélymúzeum, 2020). = Kedvenc műtárgyaink. KIRALYKASTELY [online], 2020. 09. 16. http://www.kiralykastely.hu/tartalom.121.erzsebet_kiralyne_szekrenykeje

g. Karády Katalin Erzsébet királyné porcelánszobrának kegytárgyával (1943). = Karády Katalin mint Erzsébet királyné. FOTOMUZEUM [online], 2020. 09. 16. http://fotomuzeum.hu/fotografiai/angelo__karady_katalin_mint_erzsebet_kiralyne

6. Zala György Erzsébet-emlékműszobra felállítása (Budapest, Eskü tér, 1932). = Erzsébet királyné szobrának építése. [Fénykép, FSZEK]. HUNGARICANA [online], 2020. 09. 16. <https://gallery.hungaricana.hu/hu/BudapestGyujtemeny/1044255/?list=eyJxJWVyeS16lCjYWXhlGd5X-HUwMGY2cmd5IGVyenNcdTAWZTliZXQifQ&img=0>

7. Erzsébet királyné (Imago, 1940). = Erzsébet királyné – 1940 – teljes.avi. VIDEA [online], 2020. 09. 16. <https://videa.hu/video/film-animacio/erzsebet-kiralyne-1940-teljes.avi-Pg-Bm0Y617175p6UK>

a. Főcím: 0:08/1:28:38.

b. Zárókép: 1:28:24/1:28:38.

IRODALOM

- ÁGOSTON Pribilla Valéria–HÓZSA Éva–NIKINOV K. Olga 2009. *„Csak nézni kell ezeket a rajzokat...” Csáth Géza földesi naplórajzainak és rajzfüzetének atlasza*. Szabadka, Városi Könyvtár
- ARANY János 1860. *A magyar Shakespeare megindítása*. In JÓZAN Ildikó 2008. *A műfordítás elveiről. Magyar fordításelméleti szöveggyűjtemény*. Budapest, Balassi, 188–192.
- ARANY Zsuzsanna 2017. *Kosztolányi Dezső élete*. Budapest, Osiris
- BERTA Ilona 1898. Szobrot a királynénak. *Nemzeti Névelés*, 19. évf. 7. füz. 1898. szeptember. Budapest, A VI. ker. Állami Tanítónőképzőintézet tanári testülete, 294–297.
- BERZEVICZKY Albert–HORVÁTH János 1929. *A Magyar Tudományos Akadémia ünnepi ülése néhai másodelnöke id. Szász Károly ig. és t. t. születésének századik évfordulója alkalmából. 1929 június 16-án*. Budapest, MTA
- Ifj. BRENNER József (CSÁTH Géza)–BESZÉDES Valéria 2007. *Napló (1906–1911)*. Szerkesztette BESZÉDES Valéria. Szabadka, Életjel
- Ifj. BRENNER József (CSÁTH Géza)–DÉR Zoltán 2005. *Napló (1897–1899)*. Közreadja, sajtó alá rendezte és az utószót írta DÉR Zoltán. Szabadka, Életjel
- Ifj. BRENNER József (CSÁTH Géza)–DÉR Zoltán 2006. *Napló (1900–1902)*. Közreadja, sajtó alá rendezte és az utószót írta DÉR Zoltán. Szabadka, Életjel
- BH 1900. Erzsébet királyné halálának évfordulója. Az Erzsébet szobor leleplezése. *Bácskai Hírlap*, 4. évf. 135. sz. 1900. szeptember 10. 1–2.
- BMN 1925a. Az idő beszél. *Bács megyei Napló*, 26. évf. 72. sz. 1925. március 15. 7.
- BMN 1925b. Autolycus csavargódalai. *Bács megyei Napló*, 26. évf. 144. sz. 1925. május 29. 7.
- Dr. CZEKE Marianne 1920. *Shakespeare-könyvtár*. Budapest, M. Kir. Tudományegyetemi Nyomda
- DÁVIDHÁZI Péter 1990. *„Isten másodszülöttje”: A magyar Shakespeare-kultusz természetrajza*. Budapest, Gondolat
- FARKAS Zsuzsa 2000. *Az emlékezés helyei: emlékműkultusz XIV-13. I. Ferenc József keze és az országalma – töredék*. = JÁVOR Anna 2000. *Történelem – kép. Szemelvények múlt és művészet kapcsolatából Magyarországon*. A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai 2000/3. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria. 679–680.
- GEROLD László 1990. *Száz év színház*. Újvidék, Forum
- GKKM 2020. Kedvenc műtárgyaink. *KIRALYKASTELY* [online], 2020. 09. 16. http://www.kiralykastely.hu/tartalom.121.erzsebet_kiralynye_szekrenykeje
- KOSZTOLÁNYI Dezső 1933. *A Téli rege új szövegéről*. *Nyugat*, 23. évf. 19. sz. 1933. október 1. 308–319.
- HEVESI Sándor 1931. *Nemzeti Színház, Shakespeare-ciklus (tizenkét előadás, 1931 április–május)*. Budapest, Magyar Színpad
- KOSZTOLÁNYI Dezső–BUDA Attila 2013. *Levelezése I. 1901–1907*. Szerkesztette BUDA Attila. Összeállította, a leveleket sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és a kísérő tanulmányt írta BUDA Attila, JÓZAN Ildikó, SÁRKÖZI Éva. *Kosztolányi Dezső Összes Művei*. Kritikai kiadás. Sorozatszerkesztő DOBOS István, SZEGEDY-MASZÁK Mihály, VERES András. Pozsony, Kalligram
- KT 1906. Szász Károly elhunyt. *A Kisfaludy-Társaság évlapjai* 40, Új folyam (1905–1906). Budapest, Franklin-Társulat. 179.
- LEHOTAI [KOSZTOLÁNYI Dezső] 1908. Irók ellenségei. *A Hét*, 19. évf. 32/961. sz. 1908. augusztus 9. 519–520.
- MAGYAR Bálint 1937. *A százéves Nemzeti Színház*. Budapest, Magyar Szemle Társaság

- MKE – TONTÉ Dominik 2020. A „Hódolat” Erzsébet királyné-részlete [Fénykép]. Epreskert, Szobortemető, 2020. szeptember 29. Budapest, Magyar Képzőművészeti Egyetem
- MSZ 1903a. Heti műsor: Szombat: Téli rege (uj betanulással). *Magyar Szinpad*, 6. évf. 39. sz. 1903. február 8. 1–2.
- MSZ 1903b. Heti műsor: Szombat: Téli rege (uj betanulással). *Magyar Szinpad*, 6. évf. 41. sz. 1903. február 10. 1–2.
- MSZ 1903c. Nemzeti Színház. Téli rege (uj betanulással). *Magyar Szinpad*, 6. évf. 45. sz. 1903. február 14. 1, 7.
- MSZ 1903d. Heti műsor: Hétfő: Téli rege. *Magyar Szinpad*, 6. évf. 53. sz. 1903. február 22. 1–2.
- MSZ 1906a. Nemzeti Színház. Téli rege. *Magyar Szinpad*, 9. évf. 8. sz. 1906. január 8. 1–2.
- MSZ 1906b. Külföldi szinpadok. A bécsi Theater an der Wien... *Magyar Szinpad*, 9. évf. 143. sz. 1906. május 25. 3.
- MSZ 1906c. Az Operaház megnyitása. Goldmark Károly... *Magyar Szinpad*, 9. évf. 257. sz. 1906. szeptember 16. 2.
- MSZ 1907a. Külföldi szinpadok. Goldmark Károly... *Magyar Szinpad*, 10. évf. 6. sz. 1907. január 6. 3.
- MSZ 1907b. Külföldi szinpadok. Goldmark új operáját, a *Wintermarchen*-t („Téli rege”)... *Magyar Szinpad*, 10. évf. 18. sz. 1907. január 18. 3.
- MSZ 1907c. Nemzeti Színház. Téli rege. *Magyar Szinpad*, 10. évf. 103. sz. 1907. április 15. 1, 7.
- MSZL 1931. Téli rege. In SCHÖPFLIN Aladár 1931. *Magyar Színművészeti Lexikon. A magyar színháztudás és drámairodalom enciklopédiája*. IV. kötet. Budapest, Országos Színészegyesület és Nyugdíjintézete, 345–346.
- NY 1925. Mutató Shakespeare „Téli regé”-jéből. *Nyugat*, 18. évf. 7. sz. 1925. április 1. 361–372.
- OSZK 2020. A Műegyetemi Könyvtár épületei. OSZK [online], 2020. 09. 16. <https://mek.oszk.hu/08100/08131/html/fejezet-3.html>
- PH 1925. Az idő beszél. *Pesti Hírlap*, 47. évf. 61. sz. 1925. március 15. 3.
- PHV 1925. Autolyucus csavargó dalai. *A Pesti Hírlap Vasárnapja*, 47. évf. 131. sz. 1925. június 14. 37.
- RAKODCZAY Pál 1898. Shakespeare-tanulmányok IV. Téli rege. *Színészek Lapja*, 16. évf. 15. sz. 1898. május 31. 4–7.
- SZAJBÉLY Mihály 2019. *Csáth Géza élete és munkássága. Régimódi monográfia*. Budapest, Magvető
- SZÁSZ Károly 1905. Megemlékezek. In Báró DÁNIEL Ernőné–GÁBEL Gyula 1905. *Erzsébet királyasszony emlékének: hódolat Magyarország nagy királynéjának*. Budapest, Globus Műintézet, 163.
- [IFJ. DR.] SZÁSZ Károly 1916. Színházi levél. Shakespeare-jubileum. *Urania*, 17. évf. 6–8. sz. 1916. június–augusztus. 185–190.
- SZEGEDY-MASZÁK Mihály 2010. *Kosztolányi Dezső*. Pozsony, Kalligram
- SZV 1899. Színház. *Szabadka és Vidéke*, 7. évf. 48. sz. 1899. november 26. 3.
- VÉR Eszter Virág 2013. *Erzsébet királyné magyarországi kultusza 1914-ig (Emlékezethelyi tükrében)*. Doktori disszertáció. Budapest, ELTE BTK
- VÉR Eszter Virág 2006. Erzsébet-kultusz I. Erzsébet királyné magyarországi kultusza emlékezethelyi tükrében 1898–1914 között. *Budapesti Negyed*, 14. évf. 52. sz. 2006/2.
- VU 1900. Erzsébet királyné emléke Szabadkán. *Vasárnapi Újság*, 47. évf. 39. sz. 1900. szeptember 30. 643–644.

VU 1901/Sz. Erzsébet királyné szobra Szabadkán. *Vasárnapi Ujság*, 48. évf. 31. sz. 1901. augusztus 4. 496.

VU 1905. A király és királyné szobra az országházában. *Vasárnapi Ujság*, 52. évf. 19. sz. 1905. június 16. 304.

VU 1907b. Erzsébet-szobrok. *Vasárnapi Ujság*, 54. évf. 47. sz. 1907. november 24. 943–944.

VU 1910. A király a protektorral távozik a Könyvtár épületéből. A király az új Műegyetem zárókövének letételénél. Balogh Rudolf fölvételei. *Vasárnapi Ujság*, 57. évf. 23. sz. 1910. június 5. 487.

KÉPMELLÉKLETEK (1899–1910 [2020]; 1932–1943):

ERZSÉBET KIRÁLYNÉ MELLASZOBRA.

1.

ERZSÉBET KIRÁLYNÉ EMLŐKE SZABADKÁN. — Fotónk F. Székelyé.

2.

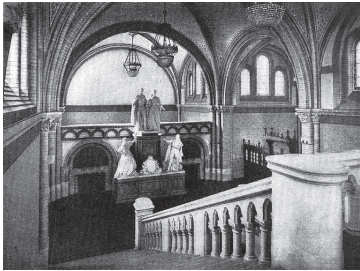
ERZSÉBET KIRÁLYNÉ SZOBRA SZABADKÁN. — Tóth Árpád műve.

3.

Szécsi Antal és Mayer Ede: „Hódolat: I. Ferenc József és Erzsébet királyné előtt” emlékműve, 1906

4. a.

4. b.

A KIRÁLY A FŐURASÁGGAL TÖRTÉK A KÖNYVTÁR BŐVÍTÉSÉNEK.
A KIRÁLY AZ ŐZ MŰKÖZTETÉS ZÁRÓKÖVÉNÉK LEVÉTELÉSÉNEK. — Magy. Királyi Könyvtár.

4. c.

4. d.

A BUDAPESTI SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR ÉS A KIRÁLYI KÖNYVTÁR.

5. a.

A BUDAPESTI SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR ÉS A KIRÁLYI KÖNYVTÁR.

5. b.

Herrn von Schönerer und die Oesterreichische Verfassung
1874. s. 100.
Könyvtár
Párizsi Királyi Könyvtár

„Kivétel az minden oktatásban, minél...
mindig járassuk a világhoz...”

BUDAPESTI ÖRKÖNYÖZÉS TEMPLOMA.

5. d.

5. f.

A KEMÉNY SZÉP AN DÖLŐKÉRDÉS VETŐGÖRÖGÖS.

Richard Pankov János.

5. e.

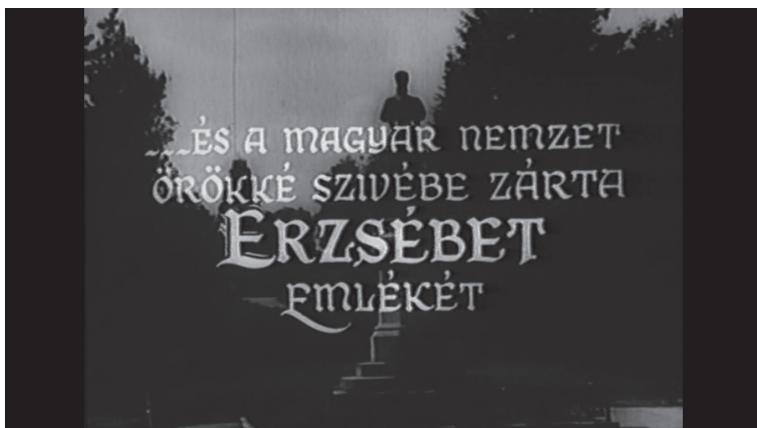
5. g.

6.

7. a.

7. b.